

Research Paper

Women's Movements in the Post-Revolutionary Iran: From Ideological to Everyday Life Demands Fateme Zolfagharian¹ ^{ID} *Seyed Mohammad Ali Taghavi² ^{ID} Seyed Hossein Athari³ ^{ID}

1. Ph.D. Candidate in Political Science, Ferdowsi University of Mashhad, Mashhad, Iran

2. Associate Professor, Department of Political Science, Faculty of Law and Political Science, Allameh Tabatabai University, Tehran, Iran

3. Associate Professor, Department of Political Science, Faculty of Law and Political Science, Ferdowsi University of Mashhad, Mashhad, Iran

DOI: [10.22034/ipsa.2023.495](https://doi.org/10.22034/ipsa.2023.495)

Receive Date: 06 October 2023

Revise Date: 03 December 2023

Accept Date: 16 December 2023

©2021 by the authors, Licensee IPSA, Tehran, Iran. This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

Extended Abstract**Introduction**

In Iran, in the last hundred years, the female identity has undergone significant changes within the contexts of semi-modernism, the Islamic revolution, and Islamic reformism discourses. These changes have fundamentally affected the status of women in Iranian society. Throughout these developments, the condition of women has been regarded as a social issue. Many people have considered the conditions faced by women to be unfavorable and have sought to address these issues through modifications to the existing social structure. At times, the condition of women has transcended being solely a social issue and evolved into a social movement. Women, while seeking to understand the underlying causes of their plight, have attempted to organize themselves through non-governmental institutions and networks. They have displayed a willingness to make sacrifices, and challenged both the government and defenders of the prevailing conditions (Hayek, 2021: 91).

The study of women's status during the four decades following the Islamic Revolution provides evidence of substantial and noteworthy changes in their position and role within both individual and collective spheres. From the immediate aftermath of the Revolution to its fourth decade, women have undergone profound transformations in their status. These changes have given rise to a societal model of women that deviates from the model endorsed by the government (Marabi, 2022: 215). Women have emerged as one of the most significant social forces, transitioning from the private sphere to making a significant impact in the public sphere in contemporary Iranian history. In different periods of post-Revolutionary Iran, there have been shifts in the exercise of power. The perception of power has also evolved, moving from an ideological and justice-oriented perception focused on government to one that encompasses the everyday politics of life. This shift in perspective has inevitably influenced the demands made by women.

In this research, we aim to explore the impact of evolving power perception on women's demands in Iran, and focus on women's movements on everyday politics that manifests itself in the form of critiquing ideological discourses, striving for liberation, and advocating for human freedoms. The research question addressed is: what conceptual evolution has the women's movement in Iran undergone in the years following the Islamic Revolution? The findings reveal that the trajectory of the women's movement in Iran

* Corresponding Author:**Seyed MohammadAli Taghavi, Ph.D.**E-mail: sma.taghavi@atu.ac.ir

demonstrates a shift from ideology-driven concerns to issues of everyday politics. Women's demands have transformed to encompass protesting against power interference in their private lives, challenging body subjugation, and striving for the realization of human rights.

Methodology

The analytical-historical method is employed in this study. Epistemologically, there are two distinct traditions: empiricism and interpretivism. One posits that scientific methods employed in natural sciences should be utilized to study the social world, while the other questions the feasibility of scientific methods and instead focuses on the examination of ideas, norms, beliefs, and fundamental political values (Lemont, 2018: 54). Empiricism is mainly employed in explanatory research, while interpretivism is a type of reflective research. The interpretive tradition, including the analytical-historical method used in this study, rejects the application of natural science methods in the social realm and instead investigates the underlying principles and values of politics. Historical research is known to be one of the most challenging research methods. Its distinction lies in its adherence to scientific standards, differentiating it from mere historiography. Historians, striving for scientific validity, seek to collect information on historical facts, develop conscious hypotheses, establish appropriate criteria and indicators to measure variables, verify the credibility of information, assemble and analyze documents in a systematic and objective manner, and ultimately derive defensible research outcomes pertaining to research questions and hypotheses (Sanjabi, 2011: 464). However, it is essential to note that, if we strictly adhere to the view that science aims to establish provable laws, historical research may not be considered as scientific (Delavar, 1992: 202).

Results and Discussion

In the modern era, the issue of women's identity and rights has gained political, social, cultural, and intellectual dimensions due to the complex relationship between societies. This issue has transcended national boundaries and has become a global concern. The demands of women have evolved over time, reflecting the changing societal needs, and the concept of power has played a significant role in shaping these demands.

The women's movement in Iran has a century-long history and has been influenced by global shifts in women's thinking and the perception of power. Nevertheless, there has been a significant delay in the theorization and political action of women in Iran. During the Islamic Republic era, women's demands have shifted from ideological pursuits to everyday power-related matters. The pursuit of improvements in daily life reflects the influence of modernity, with intellectuals aiming to conduct liberating changes within this context.

From an ideological perspective, women are regarded as holy individuals and hold a special position of respect. This portrayal emphasizes their virtues of purity, patience, and selflessness. They are seen as exemplary mothers, devoted wives, and valuable contributors to their communities. This depiction is the traditional view of women, with the added recognition of their pro-active presence in the public life. Intellectuals advocate for women's participation in society, but their emphasis remains on the role of mothers in raising children for the betterment of society. They view such women as significant members of society, and are opposed to the idea of working mothers. The focus is more on the name of the woman rather than the individual woman herself. According to this perspective, a woman serves society through her commitment to her home, choosing to wear the hijab, rejecting the values and policies of the previous Pahlavi government, and

embracing the concept of a fighting woman as defined by Islamist ideals. By wearing the veil (chador), following religious jurisprudence, and following the clergy, a woman becomes a symbol of courage and resistance. She represents a cherished and powerful entity, to the extent that the freedom of the society is believed to depend on the freedom of women. In this framework, cultural liberation accomplished by women takes precedence over economic independence, as it is seen as essential for achieving genuine freedom in society (Yosef Madd, 2020: 214).

Following the Revolution, religious intellectuals such as Soroush, Shabestari, and Kadivar attempted to present an individualistic, legal, civil, and rational interpretation of Islam in defense of women's rights. They sought to revive the Islamic tradition with a minimalistic approach to religiosity. The political developments from May 1997 empowered the reformists, who aimed to promote a moderate narrative of religious democracy. Their strategy involved exerting pressure from below and engaging in negotiations with higher positions of power. The objective was to enable Muslim women to not only assume maternal roles but also actively participate in various social spheres and hold political influence.

As reformists were subsequently marginalized from the political arena, and with the expansion of the information age and increased education levels, particularly the significant influx of female students into universities, a new generation of intellectuals emerged. These thinkers challenged the views of religious intellectuals and advocated for everyday life, normality, and criticism of ideology. They employed postmodernist methodologies and critical narratives to create space for women's presence and the international defense of their rights. The rise of the internet and social media during the 2000s marginalized religious intellectuals in the public domain, giving way to a large number of young thinkers with fresh ideas. Each of these intellectuals sought a different way to liberation that transcended ideological and political narratives, within an international framework focusing on the unofficial power in everyday life (Harris, 2023: 361).

Conclusion

This research explores the conceptual evolution of power, particularly in relation to women's demands. It highlights how the focus of women's second-wave movements shifted from social and civil power, symbolized by trade unions, political parties, and justice-oriented social movements, towards protesting against power interference in their private lives and the subjugation of their bodies. The pursuit of human rights has become central to this shift. The findings of this research demonstrate that everyday politics manifests itself through critiquing ideological discourse and striving for liberation to enhance human freedoms in daily life. Furthermore, this research examines the perspectives of intellectuals regarding women's issues. The new generation of Iranian intellectuals not only incorporates women's concerns into their intellectual framework, but also seeks to analyze these developments from women's viewpoints. These intellectuals recognize the shift in the concept of power, moving away from mechanistic account of power towards everyday power. Consequently, they examine women's issues through the lens of everyday life. The new wave of intellectuals aims to give greater prominence to women's daily demands by challenging dominant narratives, particularly by critiquing homogenizing ideologies.

When politics transitions from an ideological form to everyday politics, women's demands take on different dimensions. Just as there has been a shift in political thought from figures like Motahari and Shariati to Kazemi and Sadeghi, highlighting individualistic, hedonistic, woman-centered, and life-oriented narratives, a similar

transformation has occurred in women's demands. In the 2000s and 2010s in Iran, women have demanded the right to lead normal lives, such as attending stadiums, dancing, enjoying themselves, making choices regarding clothing, and equality with men in all aspects of personal and social life. These demands, which were once dismissed as trivial and nonsensical within the ideological narrative, have gained significant attention in the narrative of everyday life, demonstrating their potential to bring about political and social changes.

However, in critiquing this transition, it can be argued that both power as an ideology and power within everyday life face challenges in addressing women's demands. These challenges have sometimes resulted in the failure to implement the movement's goals and have even had negative consequences. In the ideological account of power, all events are seen through an ideological lens. Skepticism permeates all other narratives, individuals are labeled as either black or white actors, and revolution is regarded as the only solution. On the other hand, in the account of politics as everyday life, power is perceived to be everywhere, and its thinkers incorporate various theories, such as Marxist, postmodern, and poststructuralist narratives, all of which share a common opposition to the government, official politics, and societal traditions. While advocates of this account have distanced themselves from the ideological wave of seeking justice for feminism, it still adheres to a revolutionary reading of politics taking place on the streets. However, a repudiation of politics and engagement in acts of violence can easily lead to chaos and despair. It is also susceptible to neglecting the overall picture of the society and its culture and trajectory.

Form of power	The main philosophers	Iranian intellectuals	Women's movements	Women's demands	Consequences
Ideological	Gramsci, Althusser	Shariati, Al Ahmad	Marxist	Equal rights of men and women, justice, revolution, struggle against imperialism	Third worldism, guerrilla, revolution, government
Everyday	Foucault, Lyotard	Kazemi, Sadeghi	Post modern	Human rights, right to clothing, happiness, recreation, equal opportunities	Social, cultural, civil

Keywords: Power, Iran, Women's Movement, Everyday Politics, Feminism.

References

- Abbott, Pamela & Wallace, Claire (2001). *Sociology of Women*, translated by Manijeh Najm-Iraqi, Tehran: Ney Publication [In Persian].
- Ali-Babaei, Dawood (2004). *what happened in Iran for twenty-five years? (From Bazargan to Khatami). first volume (from 1978 to 1980)*. Tehran: Omid Farda Publications [In Persian].
- Arjmand, Reza (2017). *Public Urban Space, Gender and Segregation, Women only Urban Parks in Iran*, London, Routledge.
- Axworthy, Micheal (2013). *Revolutionary Iran*, London, Oxford University Press.

- Butler, Judith (1993). *Bodies That Matter: On the Discursive Limits of Sex*, London, routledge.
- Chamani Moghadam, Mostafa, Salim, Mohammad Nabi & Hosni, Mirza Mohammad (2020). Comparative study of nationalism and women's movement in Iran and Egypt (1906-1963). *Journal of Political Science*, 15 (3). 7-47 [In Persian].
- Chaney, David (2002). *Cultural Change and everyday life*, Palgrave, U.S.
- Clegg, Stewart (2001). *frameworks of power*, translated by Mostafa Younesi, Tehran: Strategic Studies Publications, [In Persian].
- De Certeau, Michel (1997) *Practice of Everyday Life*, Translated by Steven Rendall, Berkeley, Los Angeles, London, University of California Press.
- Delavar, Ali (1992). *research methods in psychology and educational sciences*, third edition, Tehran: Payam Noor University Press [In Persian].
- Featherstone, Mike (2003). *Heroic Life and Everyday Life*, translated by Hale Lajvardi, *Journal of Organon*, No. 16, [In Persian].
- Harris, Kevan (2023). *Social Revolution, Politics and Welfare State in Iran*, translated by Mohammad Reza Fadaei, Tehran: Shirazeh Publications, [In Persian].
- Hayek, Maryam, Agha Hosseini, Alireza & Ali-Hosseini, Ali (2021). conflict between women's identity in the discourses of the Islamic Revolution and religious innovation: a problem or a movement?, *Research Journal of Political Science*, 64 (4), 84-114 [In Persian].
- Highmore, Ben (2002). *Everyday Life and Cultural Theory*, London and New York, Routledge.
- Hobbes, Thomas (2010). *Leviathan or the Matter, Forme and Power of a Commonwealth Ecclesiastical and Civil*, Yale University Press.
<https://www.etemadnewspaper.ir/fa/main/detail/192291/AF> [In Persian].
- Jaleipour, Hamidreza (2006). four sociological evaluations of the situation of Iranian women (1997-2005). *journal of Social Welfare*, No. 21.
- Jenkins, Richard (2002). *Social Identity*, translated by Toraj Yarahamdi, Tehran: Shirazeh Publication, first edition [In Persian].
- Kashani, Firoozeh (2011). *Conceiving Citizens: Women and the Politics of Motherhood in Iran*, London, oxford University Press.
- Kazemi, Abbas (2006). the problematic of everyday life in cultural studies and its relationship with Iranian society, *Cultural Studies and Communication*, 1(4),123-149 [In Persian].

Kazemi, Abbas (2017). Daily Matters in Post-Revolutionary Society, Tehran: Farhang Javid Publications [In Persian].

Kazemi, Abbas (2023). huge socio-cultural displacements and daily life movement in Iran, cheshm andaze Iran Magazine, No. 136, [In Persian].

Khaleghi, Ahmad (2003). Power, knowledge and everyday life, Tehran: Game No Publication [In Persian].

Lemont, Christopher (2019). Research Methods in International Relations, Qom: Mofid University Publications, [In Persian].

Lloyd, Genevieve (2020). male intellect; Masculinity and femininity in Western philosophy, translated by Mehboobeh Mohajer, Tehran: Ney Publications, [In Persian].

Marabi, Mehri; Ali Pouriani, Tahmasb & Bahrami, Ruhollah (2023). political and social developments after the Islamic revolution and its reflection on the status of Iranian women in the field of art, Research Journal of Political Science, 69 (1), 207-252 [In Persian].

Matin, Afshin (2023). Both Eastern and Western, translated by Hasan Pesharaki, Tehran: Shirazeh Publications, [In Persian].

Menashri, David (2022). Educational System and Building Modern Iran, translated by Mohammad Hossein Badamchi, Tehran: Sina Publications, [In Persian].

Miller, Peter (2004). Domination and Power, translated by Niko Sarkhosh & Afshin Jahandideh, Tehran: Ney Publications, [In Persian].

Moghissi, Haideh (1994). Populism and Feminism in Iran, London, Macmillan Press LTD.

Moran, Joe (2005). Reading the Everyday, London and New York, Routledge.

Moshirzadeh, Homeira (2003). From Movement to Social Theory: The History of Two Centuries of Feminism, Tehran: Shirazeh Publications, [In Persian].

Nabavi, Nagin (2023). Intellectuals and the State in Iran, translated by Hasan Pesharaki, Tehran: Shirazeh Publications, [In Persian].

Nashat, Guity & Beck, Lois (2014). Women in Islamic Republic of Iran, university of Illinois press.

Sadeghi Givi, Fatemeh (2013). gender in moral judgments; from the third century before Islam to the fourth century of Hijri, Tehran: Negahe Moaser Publication [In Persian].

Sadeghi Givi, Fatemeh (2022). women want their rights, Etemad Newspaper,

No. 5332, 24 Oct,

Sadeghi, Fatemeh (2010). *Bypassing Islamism and Feminism Women's Resistance and Rebellion in Post-revolutionary Iran*, netherland, University of Amesterdom, Remm 28, 209-228.

Sadeghi, Fatemeh (2023). *Women's cultural renaissance*, Etemad newspaper, 28 Feb, No: 5437, <https://www.magiran.com/article/4390821>, [In Persian].

Sadeghi, Hamideh (2007). *Women and Politics in Iran, Veiling, Unveiling, and Reveiling*, London :Cambridge University Press.

Saikal, Amin (2019). *Iran Rising*, USA: Princeton University Press.

Samiei-Esfahani, Alireza (2013). *Feminist Method and Theory in Political Science*, *Research Journal of Political Science*, 8 (4), 183-210 [In Persian].

Sanjabi, Alireza (2011). *Methodology in the science of politics and international relations*, Tehran: Qomes Publication [In Persian].

Sarmadi, Parasto (2022). *Women and the Government after the Revolution*, Tehran: Kavir [In Persian].

Shahrokhi, Nazanin (2020). *women in Place, The Politics of Gender Segregation in Iran*, university of California, Okland, California.

Sprague,Joey (1999). *Feminist Epistemology*, in *Handbook of the Sociology of gender*, NewYork.Plenum Publication.

Taleghani, Ayatollah Seyyed Mahmoud Taleghani (1981). *Hijab and Women's Personality*, Tehran: Jihad Sazendagi Publications [In Persian].

Tamadonfar, Mehran (2015). *Islamic Law and Governance in contemporary Iran*, London: Lexington books.

Vakili, Sanam (2011). *Women and Politics in the Islamic Republic of Iran, Action and Reaction*, London: Continuum.

Vali-Najad, Abdollah; Khalili Ardakani, Mohammad Ali; Azimi Dolat-Abadi, Amir (2023). *Political-Historical Explanation of Women's Dress Changes in Contemporary Iran*, *Research Journal of Political Science*, 69 (1), 253-288, [In Persian].

Wolff, Janet (2002). *women and literature of modernity, invisible wandering women, modernity and modernism, a collection of articles in politics, culture and social theory*, second edition, Tehran, Naghsh Jahan Publications, 429-452, [In Persian].

Yosef Madad, Sedighe (2021). *the Development of Muslim Women's Identity in the Revolutionary Transition*, Tehran: Contemporary View Publications, [In Persian].

جنبش زنان در ایران پس از انقلاب؛ از مطالبات ایدئولوژیک تا مطالبات روزمره

فاطمه ذوالفقاریان^۱ * سیدمحمدعلی تقوی^۲ سیدحسین اطهری^۳

۱. دانشجوی دکتری علوم سیاسی (اندیشه سیاسی)، دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران

۲. دانشیار گروه علوم سیاسی، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران (دانشیار پیشین گروه علوم سیاسی دانشگاه فردوسی مشهد)

۳. دانشیار گروه علوم سیاسی، دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران

لینک گزارش نتیجه مشابهت‌یابی: https://hamyab.sinaweab.net/Ci_result/apidetails/7B9ECC332FAA6CA8/9%

20.1001.1.1735790.1402.18.3.6.7

چکیده

زن، سوژه متغیر و سیالی است که در هر دوره ساخته می‌شود و بازنمایی و تعریف از زن در هر دوره‌ای، روایت خاصی را بازگو می‌کند که برساننده هویت جدیدی از زن است. در دو دهه گذشته، تحولات فراوان به وجود آمده در حوزه جنسیت در ایران سبب شده است که این مؤلفه، به یکی از مهم‌ترین عوامل تبیین‌کننده جامعه جدید تبدیل شود. زنان، همیشه سوژه قدرت بوده‌اند و اعمال محدودیت بر آن‌ها در قالب قوانین، عرف، شریعت، و لباس و سبک زندگی، متأثر از رویکرد ایدئولوژیک مردسالارانه بوده است. در پژوهش حاضر، نقش تحول قدرت در مطالبات زنان در ایران و تغییر سطح مطالبات از بعد ایدئولوژیک به درخواست‌هایی برای زندگی روزمره و بهره‌مندی از آزادی‌های انسانی، واکاوی شده است. پرسش پژوهش این است که «مطالبات جنبش زنان در ایران در سال‌های پس از انقلاب چه تحول مفهومی ای داشته است؟» روشی که برای پاسخ به این پرسش در نظر گرفته شده است، روش تحلیلی-تاریخی است که براساس آن، پژوهشگر با استفاده از واقعیت‌های رخ داده و با ارجاع به شواهد تاریخی و تجزیه و تحلیل آن‌ها، نتیجه‌گیری می‌کند. فرضیه پژوهش این است که «مطالبات جنبش زنان در ایران از ابعاد ایدئولوژیک و انقلابی، به اعتراض به مداخله قدرت در زندگی خصوصی و مخالفت با انقیاد بدن تغییر یافته است».

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۷/۱۴

تاریخ بازنگری: ۱۴۰۲/۰۹/۱۲

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۹/۲۵

نوع مقاله: پژوهشی

واژگان کلیدی:

قدرت، ایران، جنبش زنان، سیاست روزمره، فمینیسم

* نویسنده مسئول:

سیدمحمدعلی تقوی

پست الکترونیک: sma.taghavi@atu.ac.ir

مقدمه^۱

زن سنتی، متعلق به حوزه خصوصی بود و مدرنیته، زن را به عرصه عمومی آورد و با آموزش و تشکیک در عقل مذکر، جایگاه زنان تغییر کرد (لوید، ۱۳۹۸). گسترش نظام بوروکراتیک و کارخانه‌ها با فرایند تفکیک حوزه‌ها و محدود کردن هرچه بیشتر زنان به حوزه خصوصی منزل و حومه هم‌زمان شد. گرچه زنان در عرصه‌های عمومی نیز کار می‌کردند، اما ایدئولوژی مبتنی بر جایگاه زنان در محدوده خانواده در سراسر پیکره جامعه نفوذ کرده بود؛ بنابراین، حوزه عمومی، باوجود حضور برخی زنان در بخش‌های کنترل‌شده و تحت مراقبت، قلمرو مردان و حوزه‌ای مذکر بود؛ تاآنجاکه تجربه مدرن در حوزه عمومی، تجربه‌ای مردانه است (ولف، ۱۳۸۰، ۴۳۸-۴۳۷). بازنمایی و تعریف از زن در هر دوره‌ای، روایت خاصی را بازگو می‌کند که برسازنده هویت جدیدی از زن است. حکومت‌ها در هر دوره‌ای، نیاز به نوعی هویت خاص و تعریف‌شده از زن داشته‌اند که شکل خاصی از زنان را بازنمایی کنند و مردم با دیدن آن، واکنش متناسبی را بروز دهند. روشن است که در دوره پیش از انقلاب اسلامی ۱۳۵۷ نیز گفتمان‌های خاصی در هر دوره به‌تناوب، متأثر از گفتمان هژمون، کوشیده بودند تا زنان را به شیوه‌های گوناگونی بازنمایی کنند. زن در هر روایتی، هویت جدیدی کسب می‌کند که با کنار هم قرار دادن این روایت‌ها، هویت یکپارچه‌ای را در قالب یک روایت بازگو می‌کند. هویت به هر شکلی (جماعتی یا گروهی) در تعامل با دیگران و در میان حدود و ثغور گروه و در نتیجه، در بطن اجتماع و فرهنگ ساخته می‌شود. افراد در برخورد با دیگران به استعداد‌های بالقوه خود پی می‌برند و هویت خویش را در ارتباط با آن‌ها کسب می‌کنند (جنکینز، ۲۰۰۳، ۱۰۴). هویت به‌مثابه امری برساخته در گذر زمان و از رهگذر روایت‌گری، ساخته و پرداخته می‌شود و زن نیز هویتی برساخته و شکل داده شده است.

در دگرگونی‌های یک‌صد سال اخیر ایران، هویت زنانه تعریف‌شده در چارچوب گفتمان‌های شبه‌مدرن، انقلاب اسلامی، و نواندیشی دینی، وضعیت زنان در جامعه ایران را به‌گونه‌ای بنیادین دستخوش تغییر کرده است. در مسیر این دگرگونی‌ها، وضعیت زنان در برهه‌هایی از زمان، در سطح یک مسئله اجتماعی بوده و تعداد زیادی از افراد جامعه، شرایط زنان را شرایط نامطلوبی دانسته و احساس کرده‌اند که می‌توانند این شرایط نامطلوب را در

۱. این مقاله برگرفته از رساله دکترای فاطمه ذوالفقاریان با عنوان «بررسی پدیدار زن در اندیشه روشنفکران ایرانی از منظر تحول مفهومی قدرت» است.

چارچوب ساختار موجود اصلاح کنند. در دوره‌هایی نیز وضعیت زنان و حرکت جمعی آنان، فراتر از یک مسئله اجتماعی، به سوی شکل‌گیری یک جنبش اجتماعی حرکت کرده و افراد، ضمن تلاش برای آگاهی از دلایل اصلی وضعیت رنج‌آوری که در آن قرار گرفته‌اند، می‌کوشند خود را از طریق نهادها و شبکه‌های غیرحکومتی، سازمان‌دهی کنند و برای دستیابی به خواسته‌هایشان، حاضر به پرداخت هزینه و چالش با حکومت یا مدافعان وضعیت رنج‌آور نیز شده‌اند (حایک و همکاران، ۱۴۰۰، ۹۱).

مطالعه وضعیت زنان در طول چهار دهه پس از انقلاب اسلامی، گواه تغییرات جدی و معناداری در وضعیت و جایگاه آنان در دو سپهر فردی و جمعی است. زنان از فردای انقلاب تا پایان دهه چهارم آن، تغییرات عمیقی را در وضعیت خود تجربه کرده‌اند؛ به‌گونه‌ای که این تغییرات، موجب شکل‌گیری الگویی از زن در جامعه شده است که با الگوی موردتأیید حاکمیت، متفاوت است (مارابی و همکاران، ۱۴۰۱، ۲۱۵). زنان از مهم‌ترین نیروهای اجتماعی‌ای هستند که در تاریخ معاصر ایران، سپهر خصوصی خود را رها کرده و حضور چشمگیری در سپهر عمومی داشته‌اند. در دوره‌های مختلف در ایران پس از انقلاب اسلامی، شکل اعمال قدرت تغییر کرده است. نگاه به قدرت نیز از شکل قدرت ایدئولوژیک و مشرف به اجتماع و دولت عدالت‌گرا، به سوی قدرت مشرف به زندگی و سیاست‌های روزمره تغییر کرده و این تحول نگاه، بر مطالبات زنان نیز تأثیرگذار بوده است.

در این پژوهش، نقش تحول قدرت در مطالبات زنان ایران و توجه جنبش‌های زنان به سیاست روزمره را بررسی کرده‌ایم که خود را در قالب نقد گفتمان ایدئولوژیک، رسیدن به رهایی، و بهره‌مندی از آزادی‌های انسانی مطرح کرده است. پرسش پژوهش این است که «جنبش زنان در ایران، در سال‌های پس از انقلاب چه تحول مفهومی‌ای داشته است؟» یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که «تحولات جنبش زنان در ایران، بیانگر گذار از ایدئولوژی به سیاست روزمره است و مطالبات زنان در اعتراض به مداخله قدرت در زندگی خصوصی‌شان، به مخالفت با انقیاد بدن و تلاش برای دستیابی به حقوق انسانی تغییر پیدا کرده است».

۱. پیشینه پژوهش

در هر پژوهشی لازم است بر پیشینه پژوهش‌هایی که به‌گونه‌ای مستقیم یا غیرمستقیم به موضوع پرداخته‌اند، مروری صورت گیرد؛ این کار با هدف غنا بخشیدن به کار پژوهشی و همچنین،

بهره‌گیری از نکات و موارد ذکر شده در پژوهش‌های پیشین انجام می‌شود. پژوهش درباره زنان در ایران، تاریخچه‌ای طولانی ندارد و بیشتر مطالعات انجام شده، حول محور جامعه‌شناسی زنان و جنبش‌ها و فعالیت‌های آن‌ها بوده است و بررسی اندیشه‌ای مسائل زنان، به ندرت انجام شده است. بیشتر پژوهش‌های انجام شده در حوزه زنان نیز در بخش ترجمه بوده و کارهای تألیفی انگشت‌شماری در این بخش قابل مشاهده است که در ادامه به برخی از آن‌ها اشاره کرده‌ایم.

صنم وکیلی در کتاب «زنان و سیاست در جمهوری اسلامی ایران»^۱ (وکیلی، ۲۰۱۱)، تلاش کرده است، داستان سیاست و کنش و واکنش زنان به آن را از ابتدای انقلاب تا پایان دوره احمدی‌نژاد بررسی کند. در مقدمه این کتاب ۲۷۰ صفحه‌ای، مبارزات زنان در تاریخ معاصر ایران بررسی شده است که روایتگر دستورات حکومتی و قوانین انقیادی دولت و رشته دنباله‌دار مبارزه سیاسی و اجتماعی زنان برای جایگاه بهتر تا سال ۲۰۰۹ است.

مقیسی^۳ (۱۹۹۴) نیز در کتاب «پوپولیسم و فمینیسم در ایران»^۴، روایتی اندیشه‌ای و چشم‌اندازی زنانه از تاریخ تحولات ایران از عصر قاجار تا جمهوری اسلامی ارائه داده است. در این کتاب سعی شده است نشان داده شود که، به لحاظ اندیشه‌ای، چرا فمینیست‌ها فریب روایت‌های دیگران را خوردند و نتوانستند به خواسته‌های خود دست یابند. این کتاب با اندیشه دفاع از حقوق زنان سعی کرده است تا به‌زعم خود، اشتباهات زنان در برخورد با روایت‌های اسلامی و چپ‌گرا را نشان دهد و تأکید می‌کند که آن‌ها به‌ظاهر از زنان استفاده کردند و زمانی که پیروز شدند، حقوق چندانی برای زنان قائل نبودند.

کتاب «تصور شهروندان؛ زنان و سیاست‌های مادری در ایران»^۵ (کاشانی، ۲۰۱۱)، تاریخ تأثیرات سیاست بر حوزه زنان را از عهد قاجار تا پهلوی و جمهوری اسلامی بررسی می‌کند و نشان می‌دهد که چه سیاست‌هایی در مسائل خانوادگی، اقتصادی، بهداشتی، و آموزش برای زنان تصویب شده است و حکومت‌ها در حوزه مسائل زنان چه کرده‌اند. این کتاب نشان می‌دهد که زنان در بازه زمانی مورد بررسی، به‌مثابه شهروند در نظر گرفته نشده و

1. Women and Politics in the Islamic Republic of Iran, Action and Reaction
2. Vakili
3. Moghisi
4. Populism and Feminism in Iran
5. Conceiving Citizens: Women and the Politics of Motherhood in Iran
6. Kashani

اغلب به‌عنوان مادر، موضوع سیاست بوده‌اند.

شاهرخی^۱ (۲۰۲۰) نیز در کتابی با عنوان «زنان در جایگاه سیاست تفکیک جنسیتی در ایران^۲»، تلاش کرده است سیاست جداسازی جنسیتی در ایران را تحلیل و ارزیابی کند. او شباهت‌هایی میان سیاست جداسازی دولتی و موج سوم فمینیسم، به‌لحاظ راهکارها می‌بیند، اما تأکید می‌کند که آنچه در ایران در حوزه‌های مربوط به زنان روی داده است، بنیادگرایانه است. به‌نظر شاهرخی، بنیادگرایان تلاش می‌کنند با بهره‌گیری از قوانین شریعت، رویکرد فقهی را بر جامعه حاکم کنند که براساس آن، زنان به حوزه خصوصی تعلق دارند و هرگونه حضورشان در عرصه عمومی باید جداشده، محافظت‌شده، و تحت کنترل باشد. نویسنده از زاویه دید شالوده‌شکنانه و انتقادی سعی می‌کند آنچه را در ایران، سیاست جداسازی جنسیتی خوانده می‌شود، به‌چالش بکشد.

ارجمند^۳ (۲۰۱۷) در کتاب «فضای عمومی شهری، جنسیت، و تفکیک پارک‌های شهری مخصوص زنان در ایران^۴» موضوع زنان و حضورشان در حوزه عمومی را بررسی کرده است. به‌نظر ارجمند، جمهوری اسلامی ایران، دارای ذهنیت شیعی است که در آن زنان برای ایفای نقش مادری و پرورش فرزند در نظر گرفته می‌شوند. زنان باید نسل بعد را تربیت کنند و حضورشان تنها در حوزه خصوصی به‌عنوان همسر و مادر شناخته‌شده و رسمیت یافته است. وی استدلال می‌کند که ذهنیت دولت، حکمرانی بر بدن زن‌هاست و قصد دارد آن‌ها را در جهت ایفای نقش مادری، همسری، و فرزندآوری مذهبی، مدیریت و کنترل کند. در این راستا، حوزه عمومی نیز تفکیک جنسیتی می‌شود که این اقدام، سبب گرفتن حوزه عمومی از زنان و راندن آن‌ها به عرصه خصوصی می‌شود. این کتاب به‌لحاظ بررسی ذهنیت حکومت ایران در دوره معاصر در مسئله زنان، برای پژوهش حاضر، کاربردی است.

فاطمه صادقی^۵ (۲۰۱۰) در مقاله «دور زدن اسلام‌گرایی و فمینیسم، مقاومت و عصیان

1. Shahrokhi
2. Women in Place, The Politics of Gender Segregation in Iran
3. Arjmand
4. Public Urban Space, Gender and Segregation, Women-only urban parks in Iran
5. Sadeghi

زنان در ایران پس از انقلاب^۱ تلاش کرده است جایگاه زنان پس از انقلاب و اتفاقاتی که برای آنان به لحاظ فکری و سیاسی رخ داده است را تحلیل کند. نویسنده پژوهش یادشده به مسئله به قدرت رسیدن اسلام‌گرایان پس از انقلاب اشاره و عنوان می‌کند که در گفتمان اسلام‌گرایان که شباهت زیادی به بنیادگرایی دارد، زنان به عرصه خصوصی تعلق دارند و نمی‌توانند فعالیت زیادی در سیاست، اقتصاد، و به‌طور کلی در عرصه عمومی انجام دهند.

حمیده صادقی نیز در مقاله‌ای با عنوان «زنان و سیاست در ایران، حجاب، کشف حجاب و بازگذاری حجاب^۲» (صادقی، ۲۰۰۷)، مسئله زنان و سیاست در تاریخ معاصر ایران را از پایان قاجار تا جمهوری اسلامی بررسی کرده است. پرسشی که این نویسنده، پیوسته در پی پاسخ‌گویی به آن بوده است، این است که چرا زنان به‌شکلی عجیب، سوژه سیاست در ایران بوده‌اند. تحولات سیاسی و سیاست‌گذاری‌ها، موافقت‌ها، و مخالفت‌های زنان در تاریخ معاصر، نه تنها بر جایگاه و منزلت آنان در تاریخ معاصر اثرگذار بوده، بلکه زندگی روزمره آن‌ها را نیز تحت تأثیر قرار داده است. صادقی سعی می‌کند در خلال بررسی اندیشه‌ها، مذهب، اقتصاد، و سیاست به رویکردهای دولتی و اجتماعی در موضوع زنان در دوره‌های تاریخی معاصر پردازد و نشان دهد که چگونه زنان، حرکت از عصر سنتی به دوره مدرن و بازگشت به عصر سنتی را در دوره جمهوری اسلامی تجربه کرده‌اند.

مطالعه پژوهش‌های انجام‌شده درباره جنبش‌های زنان در ایران معاصر که به برخی از آن‌ها اشاره شد، گویای توجه اندک پژوهشگران به تحول مطالبات زنان در این دوره است. بیشتر پژوهش‌ها تنها به روند تاریخی و فعالیت‌های سیاسی زنان در ایران معاصر پرداخته‌اند؛ اما پژوهش حاضر، مطالبات زنان را در چارچوب تحول مفهومی قدرت بررسی کرده و به واکاوی جنبش زنان در ایران در سال‌های پس از انقلاب خواهد پرداخت.

۲. چارچوب نظری پژوهش

چارچوب نظری این پژوهش، مبتنی بر تحول مفهومی قدرت است. مفهوم قدرت توسط پژوهشگران مختلف با مبانی نظری متفاوت بررسی شده است و سه مفهوم متفاوت از قدرت

1. Bypassing Islamism and Feminism: Women's Resistance and Rebellion in Post-revolutionary Iran

2. Women and Politics in Iran, Veiling, Unveiling, and Reveiling

در بین اندیشمندان سیاسی مطرح است. جایگاه نخست، مربوط به مفهوم قدرت در نزد هابز است که الگویی تک‌بعدی را مطرح می‌کند (هابز، ۲۰۱۰). در این الگو در بحث از قدرت باید به سراغ نخبگان حاکم رفت؛ کسانی که قدرت را چون ابزاری در اختیار دارند و از آن هرگونه که می‌خواهند استفاده می‌کنند؛ قدرتی که بیشتر در شکل حاکمیت مطرح می‌شود (خالقی، ۱۳۸۲). در حالت دوم، دیگر قدرت نه در نهادهای بالاسری، بلکه درون جامعه موسوم به جامعه مدنی پی گرفته می‌شود. مطرح شدن بحث‌هایی چون از خودبیگانگی، شیء‌شدگی، صنعت فرهنگی، و تک‌ساحتی شدن انسان، گوشه‌هایی از این نگاه را به تصویر می‌کشند (میلر، ۱۳۸۲، ۱۱). رویکرد انتقادی، قدرت را در سازوکارهای ایدئولوژیک و متبلور در سطوح اجتماعی و مدنی جست‌وجو می‌کند که در این سطح، قدرت نرم است و در قالب حزب و صنف و دسته‌های معرفتی می‌تواند اثرگذار باشد. در مفهوم سوم، قدرت را باید در ریزترین روابط زندگی روزمره جست‌وجو کرد. قدرت در شکل سوم در زندگی روزمره تبلور دارد و همان ریزقدرت^۱ است که سراسری، کنترلی، انضباطی و در زبان، معماری، نهادهای شکل‌دهنده زندگی روزمره، و سطوح خانوادگی و شخصی قابل‌ردیابی است (باتلر^۲، ۱۹۹۳). قدرت به‌عنوان نیروی وابسته، بیرون از «من» قرار ندارد؛ به بیان روشن‌تر، من همان قدرت هستم و نیز با توجه به پیوندهای وجودی من و زندگی، قدرت، همان زندگی است. من و قدرت و زندگی، تافته‌ای در هم تنیده‌ایم (کلگ، ۱۳۷۹).

سه مرحله تحول مفهوم قدرت با سه موج فمینیسم در غرب همسو بوده است؛ به سخن دیگر، امواج فمینیسم در هر مقطع از جنبش‌های فمینیستی به یکی از شکل‌های قدرت توجه داشته‌اند و برای به دست آوردن آن تلاش کرده‌اند. گفتار فمینیستی در مرحله نخست، به تعبیر فلکس^۳، متناسب با روحیه عصر و تحت تأثیر گفتار مدرن با مفاهیمی چون خردگرایی، انسان‌مداری، فردیت، برابری، و آزادی قرار داشت. سنت انگاره‌های مربوط به حقوق طبیعی و آزادی‌های همه انسان‌ها، بنیان تقاضاهای زنان را برای رفع موانع اجتماعی که به گونه‌ای خودسرانه براساس جنس تعیین شده بود، تشکیل می‌داد؛ تحلیل‌های محیط‌گرایانه از تفاوت‌های جنسیتی را برمی‌انگیخت، و خواسته‌هایی چون آزادی و فرصت برابر با مردان را توجیه می‌کرد (مشیرزاده، ۱۳۸۱، ۶۱). جنبش زنان نیز در این

1. Micropower
2. Butler
3. Abraham Flexner

موج توانست با محدود کردن خواسته خود به حق رأی، پیروزی آسان تر جنبش را امکان پذیر کند؛ در عین حال، موجب شد که با به دست آمدن حق رأی، کار خود را پایان یافته ببیند و از تلاش برای تحقق خواسته های دیگری که معطوف به قدرت لویاتانی نمی شد، دست بردارد (متین، ۱۴۰۱، ۸۱). مهم ترین هدف موج دوم فمینیسم، جذب کامل اجتماعی و سیاسی زنان در نهادها و ساختارهای موجود بود و به همین دلیل، راست و محافظه کار به شمار می آمد. امید کلی این جریان آن بود که با دسترسی زنان به همه نهادها، نقش مبتنی بر جنسیت آن ها، خود به خود متحول شود و به بیان روشن تر، ساختار اجتماعی از طریق قانون گذاری و اقتناع دگرگون شود؛ در نتیجه، کانون کشش، سپهر عمومی بود و مهم ترین مخاطبان آن، تصمیم گیرندگان سیاسی بودند. توجه این موج بیشتر معطوف به عمل بود تا نظریه و به بیان فریدن^۱، به دنبال دگرگون کردن جامعه از راه های عملی بود (مشیرزاده، ۱۳۸۱، ۲۴۱).

ویژگی مهم موج سوم فمینیسم را می توان تلاش برای پاسخ دادن به مشکله یا به بیان چپمن^۲، معضل تفاوت^۳ (و به تبع آن، مسئله بازنمایی و نمایندگی) دانست. یکی از ویژگی های مهم موج سوم فمینیسم، به رسمیت شناختن تعدد، تکثر، و تنوع در فمینیسم و انتقال بخشی از مبارزات فمینیستی به حوزه های مشترک با جنبش های اجتماعی دیگر است. در این عرصه جدید سیاست که در آن مبارزات، محدود، محلی، نسبی، و بر مبنای هویت های موقت و سیال است، فمینیسم به حیات خود در سیاست غیر نهادین ادامه می دهد (مشیرزاده، ۱۳۸۱، ۵۱۶).

جدول شماره (۱). تأثیر صورت بندی قدرت بر زنان و خواسته های آن ها

الگوی مفهومی قدرت	دوره زمانی	متفکران فلسفه سیاسی	متفکران فمینیست	تعریف
قدرت لویاتانی	قرن ۱۶ تا ۱۹	توماس هابز، ماکس وبر	موج اول: میل و کرافت	ماکروپاور و قدرت تجمیع شده در حکومت
قدرت ایدئولوژیک	اوایل قرن ۲۰	گرامشی، آلتوسر	موج دوم: سیمون دوبوار	قدرت اجتماعی و مدنی در احزاب و اصناف
قدرت روزمره	اواخر قرن ۲۰	میشل فوکو، ژیل دلوز	موج سوم: لوید، ایریگاری، کریستوا	میکروپاور و قدرت نهفته در زبان، دانش، معماری، زندگی خصوصی، و بدن

1. Betty Friedan
2. Chipman Jeni
3. Dilemma of differences

۳. چارچوب مفهومی پژوهش

در قالب چارچوب نظری تحول مفهومی قدرت، مفاهیم زیر مطرح می‌شوند:

• قدرت روزمره: ویژگی‌ها و محورهای عمده قدرت که مورد توجه فوکو بوده‌اند، تقریباً در تقابل با برداشت سنتی از قدرت قرار دارند. به نظر او، نباید به شکل‌های رسمی و نهادینه‌شده قدرت توجه کرد، بلکه باید به سراغ قدرت در مقصد نهایی آن، یعنی در سطح روابط ریز انسانی و حتی نحوه رابطه فرد با خود وی رفت. این، همان چیزی است که به نام میکروفیزیک قدرت مطرح شده است و از طریق کردارهای روزمره افراد استمرار می‌یابد (کاظمی، ۱۳۹۵، ۱۵).

• زندگی روزمره: زیست جهانی است که تمام مفهوم‌پردازی‌ها، تعریف‌ها، و روایت‌های ما از آن سرچشمه می‌گیرد (فدرستون، ۱۳۸۱). برخلاف آنچه به نظر می‌آید، زندگی روزمره از منظرهای مختلف، متفاوت دیده می‌شود (دست‌کم از دید جنسیتی) و معانی آن به هیچ‌روی بدیهی نیست (چانی^۱، ۲۰۰۲، ۶). هدف اصلی متفکران انتقادی از طرح مسئله زندگی روزمره این بود که روشی بیابند تا پراکسیس یا عمل‌رهایی‌بخش در جهان زیست، گسترش یابد و سوژه را از بند بیگانگی و شیء‌انگاری رها کند، و این کار را در متن زندگی روزمره عملی می‌دانستند (کاظمی، ۱۳۸۴، ۱۰۸).

• قدرت ایدئولوژیک: فرض مقدماتی رویکرد ایدئولوژیک، با توجه به گرایش به مفهومی مکانیکی از قدرت، تأکید بر عنصر سرکوب در میان ترجیحات متعارض است (خالقی، ۱۳۸۲، ۲۲۶). سوژه در چنین دیدگاهی، هرازچندگاه به پیکاری دلیرانه با قدرت خواهد پرداخت، اما پیوسته به عقب رانده خواهد شد و این عقب‌نشینی، با خشونت و خونریزی همراه خواهد بود. البته وسایل و ابزارهای دیگری نیز وجود دارد. گاهی تهدید به زور برای جلوگیری از شورش احتمالی سوژه، کفایت می‌کند.

• جنبش اجتماعی: منظور از جنبش اجتماعی، وضعیتی است که در آن افزون‌بر اینکه یک یا چند مسئله اجتماعی وجود دارد که عده‌ای از آن رنج می‌برند، افراد آماده‌اند تا برای بهبود یا تغییر این وضعیت رنج‌آور، از علل اصلی بروز چنین شرایطی آگاه شوند و خود را از طریق سازمان‌ها و شبکه‌های غیرحکومتی سازمان دهند و برای دستیابی به خواسته‌هایشان از

1. Chaney

چالش با مدافعان آن وضعیت نهراسند؛ به بیان روشن‌تر، در جنبش اجتماعی، افراد حاضرند برای تحقق اهداف خود، هزینه پردازند (جلالی‌پور، ۱۳۸۵، ۴۳). تفاوت جنبش‌های اجتماعی با شکل‌های ساده رفتار جمعی، این است که این جنبش‌ها، بسیار سازمان‌یافته‌اند و این سازمان‌یافتگی، ما را به سوی بیان ویژگی اساسی دیگر آن‌ها، یعنی فراگیر بودنشان رهنمون می‌سازد؛ زیرا، می‌تواند در هر جامعه‌ای و در هر زمینه و شاخه‌ای از زندگی اجتماعی اتفاق بیفتد (چمنی مقدم و همکاران، ۱۳۹۹، ۹).

• **فمینیسم:** فمینیسم، واژه‌ای است فرانسوی از ریشه "Femme" که از ریشه لاتین "Femina" گرفته شده است و در زبان فارسی، معادل‌هایی چون زن‌گرایی، زن‌وری، زنانه‌نگری، و آزادی‌خواهی زنان برای آن پیشنهاد شده است. فمینیسم، گاهی به جنبش‌های سازمان‌یافته برای احقاق حقوق زنان و گاهی به نظریه‌ای که به برابری زن و مرد از جنبه‌های سیاسی، اقتصادی، اجتماعی، و حقوقی معتقد است، گفته می‌شود (سمیعی اصفهانی، ۱۳۹۲، ۱۸۷). جنبش زنان نیز، مجموعه تحولاتی است که از نیمه دوم قرن نوزدهم در حوزه‌های فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی، و سیاسی در بستر مدرنیته روی داده است. این جریان از جنبش اجتماعی-سیاسی، آغاز و به مرحله نظریه‌پردازی اجتماعی و از آن، به طرح فلسفه و دانش‌های فمینیستی، و سرانجام، معرفت‌شناسی و روش‌شناسی فمینیستی منتهی شده است. ابوت و دالاس آن را جنبشی می‌دانند که با رویکردی زنانه و با هدف رفع انواع تبعیض و ستم نژادی، طبقاتی، و جنسیتی علیه زنان به وجود آمده است (ابوت و دالاس، ۱۳۸۰، ۳۲۲).

• **تحول مفهوم قدرت:** به معنای چرخش‌های مفهومی در معنای قدرت است که وجه کمی، انباشتی، و تملکی آن به وجهی منتشر، سیال، و شبکه‌ای نزدیک می‌شود. درک این چرخش مفهومی با توجه به تحولات پیچیده ساختار قدرت، نقش‌آفرینی روزافزون رسانه‌ها، تضعیف نقش کنترل‌کننده دولت، و ظهور شیوه‌های مجازی اعمال کنترل و نفوذ، و نقش‌آفرینی روزافزون سرمایه‌های کلامی به جای وجوه سخت‌افزاری قدرت، هر روز ضرورت بیشتری پیدا می‌کند.

۴. روش‌شناسی

روش به کاررفته در مقاله حاضر، روش تحلیلی-تاریخی است. دو سنت معرفت‌شناختی گسترده وجود دارد که عبارتند از: تجربه‌گرایی و تفسیرگرایی. یک رویکرد، استدلال می‌کند که باید از روش‌های علوم طبیعی برای مطالعه جهان اجتماعی استفاده کرد و رویکرد دیگر، این

فرض را مطرح می‌کند که جهان اجتماعی از طریق روش‌های علمی و آزمایش، قابل مطالعه نیست (لمونت، ۱۳۹۷، ۵۴). تجربه‌گرایی به لحاظ تجربی در پژوهش تبیینی ریشه دارد و تفسیرگرایی یا پژوهش تأملی، استفاده از روش‌های علوم طبیعی در جهان اجتماعی را رد می‌کند و به جای آن، به پرسش دربارهٔ اندیشه‌ها، هنجارها، باورها، و ارزش‌های اساسی و بنیادین سیاست می‌پردازد. روش تحلیلی-تاریخی، جزئی از سنت تفسیری به‌شمار می‌آید. تحقیق تاریخی، یکی از دشوارترین روش‌های تحقیق است. تحقیق تاریخی، زمانی از تاریخ‌نگاری متمایز می‌شود که به‌عنوان یک روش علمی مطرح شود؛ به این معنا که همسو با معیارهای علمی باشد. اگر از این اصل که علوم درصدد دستیابی به قانون‌هایی است که اثبات‌پذیری قطعی دارند پیروی کنیم، تحقیق تاریخی، علم محسوب نخواهد شد (دلاور، ۱۳۷۱، ۲۰۲). در تحقیق تاریخی، محقق بر آن است که اطلاعات واقعیت‌های گذشته را، از طریق تبیین فرضیه‌های آگاهانه و تعیین معیارها و شاخص‌های مناسب برای اندازه‌گیری متغیرهای بازیگر، گردآوری کرده و با بررسی درستی یا نادرستی این اطلاعات، به ترکیب مستند و تجزیه و تحلیل آن‌ها به‌گونه‌ای منظم و عینی پردازد و نتیجه‌های تحقیقی قابل دفاعی در مورد فرضیه‌ها یا سؤال‌های تحقیق به‌دست آورد (سنجابی، ۱۳۹۰، ۴۶۴).

۵. دولت‌ها و سیاست‌گذاری در موضوع زنان

یکی از تأثیرگذارترین نهادها بر وضعیت زنان، دولت‌ها هستند که با اتخاذ سیاست‌ها و رویکردهای کلی و اجرای آن رویکردها در قالب برنامه‌ها و مصوبات خردتر، زندگی زنان را تحت تأثیر قرار می‌دهند؛ از همین رو، مطالعه اقدامات و رویکردهای دولت‌ها دربارهٔ زنان و چگونگی تأثیر این رویکردها بر وضعیت نابرابر زنان، می‌تواند همسو با هدف پژوهش حاضر باشد. در این راستا، در ادامه، سال‌های پس از انقلاب اسلامی در ایران، براساس دولت‌هایی که بر سر کار آمده‌اند و اقدامات هر یک از آن‌ها در مورد زنان، بررسی شده است.

دوره تاریخی نخست، مقطع پس از پیروزی انقلاب اسلامی تا سال ۱۳۶۰ را دربر می‌گیرد؛ یعنی دوره‌ای که انقلاب، تازه به پیروزی رسیده و نظام سیاسی تازه تأسیس، با بحران‌های گوناگونی روبه‌رو بود، با وجود این، مباحث مربوط به زنان از همان اسفند ۱۳۵۷، یعنی کمتر از یک ماه پس از پیروزی انقلابی که زنان نقش برجسته‌ای در آن داشتند، مورد توجه قرار گرفت. از یک سو، زنان مذهبی که با تأکید آیت‌الله خمینی از خانه‌ها بیرون آمدند و از سوی دیگر، زنان فعالی که در سایر

گروه‌های سیاسی، نقش خود را در پیروزی انقلاب برجسته می‌دیدند، انتظار داشتند که برابر با مردان در تصمیم‌گیری‌های حکومت تازه تأسیس حضور یابند. با وقوع انقلاب ۱۳۵۷ و حاکم شدن نیروهای مذهبی، زنان با حجاب پس از نیم قرن در حاشیه بودن، مجال برای به میدان آمدن یافتند و به همین سبب، فضای ایران وقت با محوریت باحجابی زنان، بازنمایی شد (طالقانی، ۱۳۵۹، ۴؛ علی‌بایبی، ۱۳۸۲، ج ۱، ۳۸). در این میان، فرمان حجاب اجباری، با مخالفت بخشی از زنان روبه‌رو شد (ولی‌نژاد و همکاران، ۱۴۰۱، ۲۷۸). از جمله آشکارترین اقداماتی که در دوره زمانی سال‌های ۱۳۶۰-۱۳۵۷ در مورد زنان انجام شد، لغو قانون حمایت خانواده، اجباری شدن حجاب، تفکیک جنسیتی در مدارس (مناشری، ۱۴۰۰، ۴۴۰)، ممنوعیت قضاوت زنان، و گنجاندن واژه «رجال» در قانون اساسی به عنوان یکی از شرط‌های رئیس‌جمهور بود (تمدن‌فر^۱، ۲۰۱۵، ۲۰۱).

در دوره تاریخی دوم (۱۳۶۷-۱۳۶۰)، شاهد اجرای کامل قوانین اسلامی و تغییرات اجتماعی متناسب با گفتمان جناح مذهبی حاکم هستیم؛ در ابتدا، زنان مذهبی از این قوانین راضی بودند، اما با گذشت زمان و در پی مشکلاتی که قوانین مربوط به زنان به وجود آورد، اعتراض‌های زنان مذهبی نیز آغاز شد. آنان که تصور می‌کردند به اندازه مردان در امور دولت اسلامی حضور خواهند داشت، پس از رویارویی با دیدگاه‌هایی که خانه‌داری را وظیفه اصلی زنان می‌دانستند، به این مسئله اعتراض کردند، اما همانند دوره نخست، در این دوره نیز شرایط جنگی و مشکلات ناشی از آن و مواجهه جهان با نظام سیاسی اسلامی جدید، زنان مذهبی را بیشتر به سوی همراهی سیاسی با دیدگاه حاکم سوق می‌داد (سرمدی، ۱۴۰۱، ۱۳). اقدامات دولت در مورد زنان در این دوره عبارت بود از: منع دختران از حضور در برخی رشته‌های دانشگاهی که بیشتر مربوط به رشته‌های فنی و مهندسی بود، کاهش میزان اشتغال زنان، مقابله با بدحجابی از طریق گشت‌های انتظامی امر به معروف و نهی از منکر و تشکیل شورای فرهنگی-اجتماعی زنان به منظور سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی کلان در مسائل فرهنگی و اجتماعی زنان (سیکل^۲، ۲۰۱۹، ۸۹).

در دوره سوم (دولت هاشمی رفسنجانی، ۱۳۷۶-۱۳۶۰) شاهد تغییرات مهمی در مورد زنان هستیم؛ از یک سو، دولت با اتخاذ سیاست‌های توسعه‌ای (مناشری، ۱۴۰۰، ۴۶۱)، رویکرد جدیدی نسبت به زنان دارد و مشارکت زنان را در عرصه عمومی پذیرفته است و از سوی دیگر، دیدگاه‌های

1. Tamadonfar

2. Saikal

گوناگون زنان، پس از یک دهه در داخل کشور امکان بروز می‌یابند. این دیدگاه‌ها در قالب نشریه‌های آن زمان خود را نشان می‌دهد و خواستار تغییر وضعیت زنان در حوزه‌های مختلف است. اتخاذ رویکرد توسعه‌ای از سوی دولت و تلاش برای افزایش مشارکت زنان در جامعه، کمک به تشکیل تشکل‌های غیردولتی زنان و تصویب سیاست‌های متضمن اشتغال زنان را می‌توان از اقدامات مهم دولت در این دوره به‌شمار آورد. در مورد مطالبات فعالان زن در این دوره می‌توان گفت، در این دوره نیز تغییر قوانین مربوط به زنان، مهم‌ترین مطالبه زنان است؛ با این تفاوت که دیدگاهی که منجر به تصویب و اجرای این قوانین شده است، بیشتر مورد توجه قرار می‌گیرد؛ به این معنا که فعالان زنان، زمینه‌های فرهنگی را به‌عنوان عامل اصلی وضعیت نابرابر زنان مطرح می‌کنند. در کنار آن، توجه به مشارکت زنان در توسعه نیز در میان مطالبات زنان به چشم می‌خورد. آنان بر این نظر بودند که برای نقش‌آفرینی زنان در حوزه توسعه باید به آموزش و اشتغال زنان، بیشتر توجه شود (اکسورثی^۱، ۲۰۱۳، ۳۲۱). تشکیل دفتر امور زنان ریاست‌جمهوری، برگزاری سمینارهای مشارکت زنان، حضور ایران در همایش جهانی زن در پکن، تصویب سیاست‌های اشتغال زنان در جمهوری اسلامی، و راه‌اندازی مسابقات ورزشی زنان کشورهای اسلامی از جمله اقداماتی بود که در این دوره در حوزه زنان انجام شد.

در دوره تاریخی چهارم (دولت سیدمحمد خاتمی، ۱۳۸۴-۱۳۷۶) گفتمان اصلاحات به‌عنوان گفتمان رسمی مطرح شد؛ گفتمانی که بر توسعه و آزادی‌های سیاسی، جامعه مدنی، و تفسیری از دین که با اصول حقوق بشر هم‌خوانی داشته باشد، تکیه داشت. در این گفتمان، مطالبات زنان نیز به‌عنوان قسمتی از مطالبات بی‌پاسخ‌مانده این بخش از جامعه به‌رسمیت شناخته شد و برای پاسخ به آن‌ها تلاش‌هایی صورت گرفت. در همین دوره، تشکل‌های زنان به تدریج رشد کردند و تلاش‌هایی را برای ایجاد همگرایی در بین فعالان حقوق زنان انجام دادند. در پایان این دوره، فعالان گروه‌های مختلف زنان با برگزاری نشست‌های هم‌اندیشی مختلف، برای ایجاد تغییراتی در قانون اساسی به نفع زنان تلاش کردند و این نقطه، در واقع آغاز جنبش حقوقی زنان در دوره بعد بود. اقدامات دولت خاتمی در حوزه مسائل زنان، شامل گنجاندن واژه عدالت جنسیتی در برنامه چهارم توسعه، حمایت از سازمان‌های غیردولتی زنان، طرح ملی امحای خشونت علیه زنان، برنامه‌ریزی برای اشتغال زنان، تأسیس رشته مطالعات

1. Axworthy

زنان، طرح جامع نظام حقوقی و قضایی زنان، و تلاش دولت و مجلس برای پیوستن ایران به کنوانسیون رفع تبعیض از زنان بوده است (تمدن‌فر^۱، ۲۰۱۵، ۲۲۲).

در دوره تاریخی پنجم (دولت محمود احمدی‌نژاد، ۱۳۹۲-۱۳۸۴) از یک‌سو، شاهد اتخاذ سیاست‌هایی از سوی دولت هستیم که بر تقسیم‌بندی جنسیتی نقش‌ها تأکید دارد و نقش اصلی زنان را خانه‌داری می‌داند و متناسب با این رویکرد، سیاست‌هایی مانند کاهش ساعت‌های کاری زنان شاغل و سهمیه‌بندی جنسیتی دانشگاه‌ها دنبال می‌شود (نشاط^۲، ۱۹۸۰، ۱۶۵). در مقابل، زنان فعال در نشریات و تشکل‌های غیردولتی، بیش از سایر دوره‌ها، فعال و متشکل شده‌اند. راه‌اندازی کمپین یک میلیون امضا، به‌عنوان منسجم‌ترین و گسترده‌ترین حرکت زنان ایران، در این دوره رخ می‌دهد. در مورد مطالبات زنان در این دوره می‌توان به تغییر قوانین مدنی در مورد زنان، تغییر مواد مربوط به زنان در قانون اساسی، پیوستن به کنوانسیون رفع تبعیض علیه زنان، لغو مجازات سنگسار، توسعه فرصت‌های بهداشتی، آموزشی و شغلی برای زنان و رفع خشونت علیه زنان اشاره کرد (اکسورثی^۳، ۲۰۱۳، ۳۹۸). در مورد اقدامات دولت در حوزه مسائل زنان، می‌توان به تغییر نام مرکز امور مشارکت زنان به مرکز امور زنان و خانواده، ایجاد محدودیت برای اشتغال زنان، تصویب لایحه حمایت از خانواده، طرح ارتقای امنیت اجتماعی، و سهمیه‌بندی و بومی‌گزینی جنسیتی داوطلبان ورود به دانشگاه‌ها اشاره کرد. در این دوره، طرح ارتقای امنیت اجتماعی با برخورد نیروی انتظامی با زنان بدحجاب آغاز شد و همچنین، سهمیه‌بندی و بومی‌گزینی جنسیتی داوطلبان ورود به دانشگاه، که براساس آن جنسیت داوطلبان بر پذیرش آن‌ها در کنکور تأثیر می‌گذاشت و مانع دسترسی دختران شهرستانی به دانشگاه‌های شهرهای بزرگ می‌شد، اعمال گشت (سرمدی، ۱۴۰۱، ۱۶۵-۱۵۶).

مطالبات زنان به تدریج در دهه هشتاد و نود، به سوی زندگی روزمره حرکت کرد. زنان که در ابتدای انقلاب در مسیر سیاست ایدئولوژیک قرار گرفتند و تحت تأثیر روایت چپ‌گرا، همه خواسته‌های روزمره را کنار نهادند، در دهه هشتاد و نود، خواستار همه آن چیزی بودند که حذف شده بود. آن‌ها در دهه شصت و هفتاد سعی داشتند با روایت مارکسیستی و منتقد سرمایه‌داری، پیوندی با سنت‌گرایان برقرار کنند، اما در دهه هشتاد و نود، خواسته‌ها از سطح اصلاح‌طلبی عبور کرد و رویه‌ای انتقادی و رادیکال در پیش گرفت. مطالباتی همچون

1. Tamadonfar
2. Nashat
3. Axworthy

خوانندگی زنان، حق سفر و گردش، پوشش اختیاری، ورزش زنان، و امکانات برابر با مردان در همه عرصه‌ها، نوعی بازگشت زنان به زندگی روزمره به‌شمار می‌آید. این مطالبات، ابتدا با تبلیغات ریاست‌جمهوری حسن روحانی امکان بروز پیدا کرد، اما در ادامه، هیچ‌یک از آن‌ها از راه‌های قانونی، به رسمیت شناخته نشد. از تجمع برای حضور زنان در ورزشگاه تا مسائل گشت ارشاد، فضای انتقادی و رادیکالی را ایجاد کرد که نشان می‌دهد، مطالبات زنان در ایران در سال‌های گذشته، تحول یافته و امر روزمره در آن برجسته شده است.

۶. مطالبه زندگی روزمره در حوزه زنان

در نگاه ایدئولوژیک، زن، انسان مقدسی است و جایگاه و احترام خاصی دارد. این موجود مقدس، عفیف، صبور و از خود گذشته، یک مادر خوب برای فرزندانش، یک همسر خوب برای شوهرش، یک مربی لایق برای فرزندانش و یک خدمتگزار برای جامعه‌اش است. این مادر، همان زن سنتی است، با این تفاوت که نام زن مبارز، به القاب او افزوده شده است. براساس این نگرش، روشنفکران، خواستار حضور زن در جامعه‌اند، اما وظایف مادران را تنها تربیت فرزندان برای جامعه می‌دانند و این‌گونه زنی را عضو مهمی از جامعه می‌شمارند و تمایلی به اشتغال زنان ندارند. در واقع، بیشتر از خود زن، نامش در اجتماع می‌درخشد. زن، همچنان که در جایگاه راستین خود، یعنی خانه، به جامعه خدمت می‌کند، با انتخاب حجاب و نه گفتن به ارزش‌ها و سیاست حکومت پهلوی، که مدرنیسم را از غرب برای کشور آورد و زن مدرن را برای او تعریف کرد، به زنی مبارز تبدیل می‌شود و به تبلیغ مفاهیم جدید اسلام‌گرایان از زن می‌پردازد. او با پوشش (چادر)، پذیرفتن قوانین فقهی، و پیروی از روحانیان، به حکومت پهلوی نه می‌گوید و نماد موجودی باارزش و مبارز می‌شود؛ تاجایی که آزادی جامعه را در گرو آزادی زنان دانسته‌اند و به واسطه زنان، استقلال فرهنگی را که همان رهایی از ارزش‌های غربی و مسخ شده است، مقدم بر استقلال اقتصادی می‌دانند، تا جامعه به آزادی واقعی دست پیدا کند (یوسف‌مدد، ۱۳۹۹، ۲۱۴).

روشنفکران دینی پس از انقلاب، همانند سروش، شبستری، و کدیور، سعی کردند قرائتی فردگرا، قانونی، مدنی، و عقلانی از اسلام در دفاع از زنان ارائه دهند. آن‌ها در پی قبض و بسط شریعت و احیای سنت نبوی با دین‌داری حداقلی بودند. تحولات سیاسی پس از خرداد ۱۳۷۶، به اصلاح‌طلبان قدرت داد و آن‌ها سعی کردند با راهبرد فشار از پایین و چانه‌زنی از

بالا، روایتی اعتدالی از مردم‌سالاری دینی ارائه دهند؛ به گونه‌ای که زن مسلمان، هم مادری کند و هم در عرصه‌های اجتماعی و سیاسی حضور داشته باشد.

با حذف اصلاح‌طلبان از عرصه سیاسی، هم‌زمان با گسترش عصر اطلاعات، افزایش سطح تحصیلات، به‌ویژه ورود میلیونی دانشجویان دختر به دانشگاه‌ها، افکار و اندیشه‌های روشنفکران جدیدی ظهور کردند که منتقد روشنفکری دینی بودند. این نسل از روشنفکران، طرفدار زندگی روزمره و منادی بازگشت به عادی بودن و نقد ایدئولوژی در هر شکل آن بودند؛ اندیشه‌هایی که ریشه در روش‌شناسی‌های پسامدرنیستی داشت و روایت‌های انتقادی آن فضا را برای حضور زنان و دفاع از حقوق آنها به‌شکل بین‌المللی باز می‌کرد. روشنفکران دینی در عرصه عمومی دهه هشتاد به‌این‌سو، با گسترش اینترنت و شبکه‌های اجتماعی، به‌حاشیه رفتند و تعداد زیادی از متفکران جوان با اندیشه‌های جدید ظهور کردند که هر یک سعی داشتند راهی به‌رهایی، نه از منظر ایدئولوژی و روایت سیاست به‌مثابه قدرت رسمی، بلکه از منظر روایتی بین‌المللی و قدرت غیررسمی مندرج در زندگی روزمره پیدا کنند (هریس، ۱۴۰۲، ۳۶۱).

طی چهار دهه گذشته نیز حجاب، نشانه اصلی زندگی معنوی نظام سیاسی و بازتولیدکننده اقتدار اجتماعی و فرهنگی نظام قلمداد شده است. همان‌قدر که حجاب، نشانگان بازتولید و حیات اجتماعی و فرهنگی شمرده می‌شود، معارضان نظام سیاسی نیز بیش‌ازاندازه بر مسئله حجاب تمرکز دارند. در منظومه گفتاری معارضان، فقدان آزادی پوشش زنان در جمهوری اسلامی بر فقدان همه آزادی‌ها دلالت دارد و وجود آزادی پوشش در دوران پهلوی، نشانگر وجود همه انواع آزادی است.

۷. امر روزمره در جامعه پساانقلابی

اهمیت امر روزمره در تاریخ اجتماعی، بر کردار، رویکرد، و عادت‌های ذهنی کنشگران اجتماعی مبتنی است. جریان زندگی روزمره، جریانی است که همه کنشگران جهان اجتماعی در آن مشغول زندگی و فعالیت هستند و فراگیری آن به‌حدی است که مانند هوا آن‌ها را دربر گرفته است. همین نزدیکی بیش‌ازحد و احساس یکی بودن کنشگر با زندگی روزمره، باعث احساس پیش‌پاافتادگی و عادی بودن امور می‌شود که به‌موجب آن فکر می‌کنیم، همه احساسات و تجارب جاری در متن این زندگی را با جزئیاتشان می‌شناسیم. اما برخی از پژوهشگرانی که در حوزه سنت مطالعات فرهنگی و زندگی روزمره کار می‌کنند، اساساً مطالعه خود را از همین جا آغاز می‌کنند و با دست

گذاشتن بر جزئیاتی از این زندگی، نشان می‌دهند که دانش افراد درباره آن، کاملاً بسته به موقعیت و جایگاه خودشان است و اطلاعات محدود، ناقص، و در مواردی، همراه با خطایی از تجارب سایر اقشار و گروه‌های اجتماعی دارند. یکی از این گروه‌های اجتماعی که کمتر در متون علمی به آن‌ها پرداخته شده و از زبان حال و احساسات و تجربیاتشان سخن به میان آمده، زنان هستند. زنان به دلیل موقعیت فرودستی که نسبت به مردان در اکثریت قریب به اتفاق جوامع بشری دارند و نیز به دلیل غلبه مردان بر گفتمان‌های علمی و نیز تابوهای اجتماعی و هنجارهای فرهنگی که جنس مؤنث و مسائل پیرامونش را احاطه کرده است، کمتر توانسته‌اند از موقعیت ویژه خود سخن بگویند.

سخن گفتن درباره زندگی روزمره، کار دشواری است؛ زیرا، روایت‌ها و مفهوم‌پردازی‌های ما از زندگی روزمره گرفته شده است و از این رو، از شرح و تعریف این مفهوم درمی‌مانیم. همچنین، گفتنی است که مفاهیم زندگی روزمره، دارای مفاهیمی است که آشکارا فاقد روشمندی است و در برابر مقوله عقل نیز مقاومت می‌کنند. هایمور^۱ نیز به ابهام ذاتی نهفته در مفهوم زندگی روزمره اشاره می‌کند و چرخش مفهوم زندگی روزمره در ادبیات غربی و وجود کلمات مترادف برای این مفهوم را از مشکلاتی برمی‌شمرد که در برخورد با این واژه با آن روبه‌رو هستیم (هایمور، ۲۰۰۲، ۱۲). دوسرتو^۲ نیز از جمله اندیشمندانی است که درباره مفهوم زندگی روزمره سخن می‌گوید. به نظر وی، فرهنگ عامیانه زندگی روزمره، ناظر بر شیوه‌های مصرف محصولاتی است که توسط نظم اقتصادی مسلط بر مردم تحمیل می‌شود (دوسرتو، ۱۹۹۷). او بر این نظر است که بسیاری از محصولات فرهنگی که مردم در زندگی روزمره استفاده می‌کنند، ساخته خود آنها نیستند، اما او این مصرف را از جنس منفعلانه و به اجبار نمی‌داند. دوسرتو عملکردهای فرهنگی‌ای را بررسی می‌کند که در متن اعمال روزانه جای گرفته‌اند و وظایفی تکراری به‌شمار می‌آیند که مردم هرروز آن‌ها را انجام می‌دهند؛ مانند راه رفتن، غذا پختن، مبادله کردن، و کار در ادارات (موران، ۲۰۰۵، ۱۰)، اما بازسازماندهی خلاقانه این اعمال روزانه می‌تواند سبب بروز ایده‌های جدید شود و در تغییر روال عادی زندگی بسیار مؤثر باشد.

عباس کاظمی، از جمله روشنفکران ایرانی‌ای است که به بررسی مفهوم زندگی روزمره

1. Highmore
2. De Certeau
3. Moran

می‌پردازد و در کتاب‌هایش نشان می‌دهد که جامعه انقلابی و ایدئولوژی ایران، در حال تحول است و نام این تحول را گذار به زندگی روزمره می‌گذارد (کاظمی، ۱۳۹۵، ۱۷). به نظر کاظمی، با توجه به برنامه‌های توسعه و جریان جهانی شدن، جامعه ایران در عصر اطلاعات، در حال گذر از ایدئولوژی است. اکنون خواست و مطالبات جامعه ایرانی، زندگی روزمره است. زندگی روزمره یعنی شعر، موسیقی، رقص، گردش، شادی، جشن، احترام به قانون و محیط زیست و رسیدن زنان به جایگاه برابر با مردان (کاظمی، ۱۳۹۵، ۱۸۶). به نظر کاظمی، در زندگی روزمره، زنان، خواهان حقوقی هستند که از آن‌ها سلب شده است و به روایتی که تنها نقش همسری و مادری را درون خانه برای آن‌ها تعریف می‌کند، قانع نمی‌شوند. به نظر کاظمی، نسل جدید دهه هشتاد در ایران، با توجه به اینکه با موبایل و شبکه‌های اجتماعی و بازی‌های کامپیوتری بزرگ شده‌اند، به سیاست‌های خانواده، جامعه، و دولت اعتراض دارند. نخستین اعتراض‌ها در جریان گردهمایی پاساژ یا جمع شدن در مراسم خاکسپاری مرتضی پاشایی رقم خورد. این نسل به موسیقی، شادی، و جشن علاقه دارد. به راحتی جمع می‌شوند، رهبر ندارند، و خواهان زندگی عادی هستند. افراد این نسل، جهانی هستند و در همه کشورهای شبیه هم فکر می‌کنند. ساختار ذهنی دهه هشتادی‌ها به دور از ایدئولوژی و سازوکارهای فرهنگی رسمی است که دولت به شکل انحصاری در دهه‌های گذشته تولید می‌کرد.

در این اندیشه، زنان، جایگاه خاصی دارند. نوعی جامعه‌شناسی فرهنگی و اینکه قدرت، تنها در حکومت نیست و توسل به نظم اشیاء و روایت‌های تبارشناسانه، سبب شده است که زنان نیز بتوانند ساختار جامعه پدرسالار را به چالش بکشند. جنسیت از این منظر مهم شده است که دیگر بر آن کارکردهای ذاتی و طبیعی حمل نمی‌شود، بلکه بر ساخته‌ای اجتماعی و سازهای ذهنی است که قابلیت تغییر دارد. زنان به سوی نقد معماری، دانشگاه، و چیش اشیاء می‌روند و سعی می‌کنند هر آنچه را پدرسالارانه در راستای حذف زنان از عرصه عمومی روی داده است، به چالش بکشند.

با توجه به این دیدگاه می‌توان مشاهده کرد که اعتراضات سیاسی در دهه ۱۳۹۰، ضربه‌های پرشتاب‌تری یافته است. در جریان اعتراضی که بر سر مرگ مهسا امینی در اواخر شهریور ۱۴۰۱ شروع شد، با تبدیل نوعی جنبش زندگی روزمره آرام و پیش‌رونده به حرکتی رادیکال روبه‌رو بودیم. جنبش زندگی روزمره از همان دهه ۱۳۶۰ نشانه‌های خود را در دفاع از امر معمولی به شکل‌هایی چون مصرف ویدئو و پوشیدن لباس جین نشان داده بود (کاظمی، ۱۳۹۵، ۱۲۳). در دهه ۱۳۷۰، پوشش و سبک زندگی در کنار ماهواره به مسئله مهم‌تری تبدیل

شد و در دهه ۱۳۸۰، انواع جراحی‌های زیبایی، بدن‌سازی، مد، وسایل آرایشی، و مصرف محصولات متنوع فرهنگی و اقبال بی‌نظیر از وبلاگستان فارسی و سپس فیس‌بوک، شکل جدیدی به تحولات در زندگی روزمره بخشید. اشکال مقاومت فرهنگی در دهه ۱۳۹۰ از سطح خلاقیت کنشگران فردی (دهه‌های ۱۳۶۰ تا ۱۳۸۰)، خارج شد و به جماعت‌های فرهنگی (برای مثال، تجمع جوانان در مقابل کوروش‌مال در خرداد ۱۳۹۵) کشیده شد که معطوف به زندگی روزمره بود. با این حال، جماعت‌هایی اغلب کوچک اما متکثر که از خلال مقاومت فرهنگی در برابر کسالت و ملال روزافزون زندگی روزمره در دهه ۱۳۹۰ نقش آفرینی کردند، زیر سایه تحلیل‌های کلان اقتصاد سیاسی به محقق رفتند. اعتراضات پراکنده و ریزوماتیکی که از مرگ مهسا امینی شروع شد، به برجسته‌سازی مسئله حجاب و گشت ارشاد کشیده شد، و سپس با مناقشه بر سر آزادی پوشش و سرانجام، آزادی سبک زندگی امتداد یافت. تا اینجا حاملان اصلی این اعتراض در خیابان، دهه‌هشتادی‌ها و تاندازه‌ای دهه‌هفتادی‌ها بودند. حضور آشکار دانش‌آموزان و نوجوانانی که تا چند ماه پیش، غیرسیاسی و بی‌تفاوت تعبیر می‌شدند، شکاف عظیمی را در تحلیل‌های پیشین ایجاد کرد (کاظمی، ۱۴۰۱، ۴۹).

۸. امر روزمره و مطالبات زنان

زنان در جامعه ایرانی از سال‌های دور تا امروز، به دنبال دستیابی به حقوق خود بوده‌اند؛ حقوقی که جامعه با ابزار سنت از آنان گرفته بود و مردسالاری نهادینه‌شده در آن، راه بازپس‌گیری هر آنچه به مطالبات زنان مربوط می‌شد را مسدود کرده بود. از سال‌های مشروطه تا به امروز شاهد بوده و هستیم که زنان ایرانی در پی برابری در حقوق انسانی خود بودند.

فاطمه صادقی، پژوهشگر علوم سیاسی و فعال حقوق زنان بر این نظر است که مسئله زنان در جامعه ایرانی، تحقیری است که به شکل نظام‌مند از سوی حکومت بر آنان وارد می‌شود. از دیدگاه او، هدف حکومت از تعیین نوع پوشش و نادیده گرفتن حقوق زنان، به فعل رساندن همین تحقیر است. او به اعتراضات اخیر و نقش زنان در آن نگاهی داشته و حمایت جهانی از این جنبش را بررسی کرده است. صادقی به صراحت به دفاع از حقوق زنان در همه عرصه‌ها اشاره می‌کند و به طور مشخص به حجاب اجباری و الزام به داشتن پوشش خاص زنان نقد وارد می‌کند. وی، نهضت و جنبش زنان را جهانی می‌داند و دختران تحصیل‌کرده در سراسر دنیا را کسانی می‌داند که دیگر در قالب‌های پدرسالارانه قرار نمی‌گیرند.

صادقی در تمام آثار خود، نظام مردسالاری را به چالش می‌کشد و در مورد اعتراضات پاییز ۱۴۰۱ در ایران که با شعار «زن، زندگی، آزادی» شروع شد، از عنوان انقلاب استفاده می‌کند. به نظر صادقی، داشتن زندگی روزمره عادی و دخالت نکردن دولت پدرسالار با منطق عقل مذکر و قوانین قدیمی که قصد انقیاد زنان را دارند، حق زنان است. به نظر صادقی، حجاب، تنها مسئله‌ای فردی و حاشیه‌ای نیست (صادقی گیوی، ۱۳۹۲، ۲۶۲)، بلکه حکومت از آن به عنوان ابزاری برای کنترل زنان استفاده می‌کند. از دیدگاه صادقی، تغییر مهمی که رخ داده، این است که جنبش زنان در سال‌های اخیر در پی خواسته نیست، بلکه خود آن خواسته است. به بیان روشن‌تر، خواسته‌ها و مطالبات، در حال شکل‌گیری به صورت عملی هستند:

بگذارید مثالی بزنم؛ جنبش سبز را در نظر بگیرید که در پی حق رأی بود. در آن جنبش، اعتراض خیابانی نوعاً در حکم وسیله‌ای برای ابراز نارضایتی تعبیر شد، اما در این جنبش، حضور خیابانی، خود آن تغییر است. اینکه دختران و زنان در خیابان حضور دارند، نمونه بارز این تحقق عملی است. این جنبش به شدت عمل‌گراست و همین عمل‌گرایی، یکی از مهم‌ترین وجوه تمایز آن با جنبش‌های پیشین است. در این جنبش، فاصله میان حضور خیابانی و مطالبه بسیار کم شده. در واقع، حضور خیابانی، خودش مهم است؛ چون این جنبش می‌خواهد خیابان را پس بگیرد (صادقی، ۲۰۲۳).

صادقی بر این نظر است که یکی از مهم‌ترین ابعاد جنبش زنان این است که از متن زندگی روزمره می‌جوشد و قدرتش را از زندگی روزمره می‌گیرد.

در اینجا با چیزی فراتر از خود زندگی مواجه نیستیم. زندگی روزمره در اینجا نقش برجسته‌ای دارد. این نشان‌دهنده زندگی و زن در متن کنش اعتراضی را به صورت مختلف می‌شود دید. عکس خانم دنیا راد که با دوستش در قهوه‌خانه‌ای در جوادیه در حال صبحانه خوردن بود، نمونه بارز این قرار دادن زن در متن زندگی روزمره است. نمونه دیگرش آهنگ «برای» شروین حاجی‌پور است؛ وقتی به متن آهنگ توجه می‌کنید، همه‌اش برآمده از زندگی روزمره است. دربرگیرنده همان چیزهایی است که آدم‌های معمولی عادی آرزو دارند. تخیلی فراتر از زندگی روزمره وجود ندارد (صادقی، ۲۰۲۲).

صادقی به یک بعد دیگر این جنبش نیز اشاره می‌کند:

جنبش ۱۴۰۱ که به نام زنان پیوند خورده است، با زندگی روزمره مرتبط است و آن اینکه با شادی توأم است. زندگی، رهایی، آزادی، و شادی در آن بسیار پررنگ است.

امروز، زندگی تقدس دارد و طلب می‌شود. از مشت هم خبری نیست. در عرض، با کف و سوت و ابراز شادی و بیان و بروز آشکار آن مواجهیم (صادقی، ۲۰۲۲).

جنبه بسیار مهم دیگر، اجراست که در این جنبش بسیار برجسته است. منظور از اجرا این است که حرکات و اجراها در این جنبش، نقش پررنگی دارند و به هیچ‌روی اهمیتشان کمتر از شعارها نیست. این جنبه را می‌توان در حرکات اعتراضی از جمله موسیقی، آثار هنری، گرافیکی، دیوارنویسی و جز این‌ها دید. آدم‌ها به خیابان نمی‌آیند تا چیزی فراتر از همین زندگی عادی را مطالبه کنند. هستند چون نفس حضور خیابانی مهم است؛ بنابراین، در اینجا برخلاف جنبش‌های دیگر اعتراض خیابانی، نقش یک میانجی را ندارد. اعتراض و حضور، خود آن مطالبه است. حضور خیابانی، خود بخشی از آن اجرا است. به نظر صادقی، مجموعه این موارد باعث می‌شود که این جنبش از سایر جنبش‌ها متمایز شود.

به نظر می‌رسد، نقطه اوج این تقابل و گسست نسلی را باید در رویارویی میان نسلی که انقلاب کرد با نسل جوان امروز دید. این نسل که به آن‌ها نسل زد یا زومر می‌گویند، ویژگی‌های منحصر به فردی دارد. یکی از ویژگی‌هایش این است که خودش را شهروند جهانی می‌داند. در نسل‌های پیشین، به دلیل بسته بودن فضا، ارتباطات کمتر، نبودن اینترنت، قوی بودن سنت‌ها و محدود بودن دیدگاه‌ها چنین ویژگی‌هایی را نمی‌بینیم. اما در این نسل، سنت‌ها تا آنجا پذیرفته می‌شوند که با ارزش‌های جهانی در تعارض نباشند. دلیل جهانی بودنشان هم به اینترنت و ارتباطات مربوط می‌شود. اینها تفاوت چندانی بین خود به عنوان یک انسان ایرانی و بقیه جهان قائل نیستند و ارتباطات گسترده‌ای دارند. همان موسیقی‌هایی را گوش می‌کنند که دیگر گروه‌های هم‌سنشان در سطح جهانی گوش می‌کنند، از همان سبک‌های پوشش پیروی می‌کنند، و همان سرگرمی‌ها را دارند. یعنی شباهت میان آن‌ها با گروه‌های هم‌نسل خودشان در جهان، بسیار پررنگ است. درعین حال که ممکن است ایرانی، چینی، عرب، و... باشند، خود را جهانی می‌دانند. از این جهت با نسل‌های پیشین متفاوتند؛ بنابراین، ارزش‌های آن‌ها شباهت چندانی با ارزش‌های نسل انقلاب، از جمله شهادت و طلب مرگ، ندارد.

1. Performance

جدول شماره (۲). تحول مطالبات زنان از شکل ایدئولوژیک به روزمره

شکل قدرت	فیلسوفان اصلی	روشنفکران ایرانی	جنبش‌های زنان	مطالبات زنان	تبعات
ایدئولوژیک	گرامشی، آلتوسر	شریعتی، آل احمد	مارکسیستی	حقوق برابر زن و مرد، عدالت، انقلاب، مبارزه با امپریالیسم	جهان سوم‌گرایی، چریکی، انقلاب، دولت
روزمره	فوکو، لیوتار	کاظمی، صادقی	پسامدرن	حقوق بشر، حق پوشش، شادی، تفریح، امکانات برابر	اجتماعی، فرهنگی، مدنی

نتیجه‌گیری

با پیچیده شدن روابط میان جوامع در دوران جدید، مسئله هویت و حقوق زنان، در ساختار هر جامعه‌ای افزون بر ابعاد اجتماعی، فرهنگی، و فکری، بعد سیاسی پیدا کرده است. این موضوع، سوبه‌های جهانی‌ای نیز به خود گرفته و از محدوده یک جامعه خاص فراتر رفته است. مطالبات زنان در دوره‌های مختلف، با توجه به الزامات جامعه تغییر کرده و در این بین، تحول مفهومی قدرت، تأثیر چشمگیری بر این مطالبات داشته است.

جنبش زنان در ایران، سابقه‌ای صدساله دارد و تحت تأثیر امواج تحول اندیشه زنان و تحول مفهوم قدرت در سطح جهانی است. با همه این اثرپذیری، تأخیری چنددهه‌ای در نظر و کنش سیاسی زنان در ایران وجود دارد. در دوره جمهوری اسلامی، مطالبات زنان از شکل ایدئولوژیک آن به شکل مطالبه قدرت روزمره نزدیک شده است. مطالبه زندگی روزمره، سپهری از زندگی اجتماعی است که در بستر پسامدرنیته شکل گرفته است و زنان تلاش می‌کنند تا عمل‌رهایی‌بخش در زندگی گسترش یابد و این کار را در متن زندگی روزمره عملی می‌دانند.

در پژوهش حاضر نشان داده شد که تحول مفهومی قدرت، سبب چرخش مطالبات زنان از موج دوم (که بر قدرت اجتماعی و مدنی در قالب اصناف، احزاب، و جنبش‌های اجتماعی عدالت‌گرا تمرکز داشت)، به اعتراض زنان به مداخله قدرت در زندگی خصوصی‌شان و انقیاد بدن برای دستیابی به حقوق انسانی تبدیل شده است. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که سیاست روزمره، خود را در قالب نقد گفتمان ایدئولوژیک و رسیدن به رهایی به مثابه بهره‌مندی از آزادی‌های انسانی در زندگی روزمره مطرح کرده است.

در این میان، نگرش روشنفکران به موضوع زنان نیز مورد نظر این پژوهش بوده است. نسل جدید روشنفکران ایران، نه تنها موضوع زنان را در دستگاه فکری خود وارد کرده‌اند، بلکه تلاش

می‌کنند تحولات را از منظر آنان بررسی کنند. این روشنفکران، با توجه به تحولی که در مفهوم قدرت روی داده است و قدرت مکانیکی به سوی قدرت روزمره حرکت کرده است، موضوع زنان را از دریچه زندگی روزمره بررسی می‌کنند. موج جدید با نقد روایت‌های مسلط، به ویژه نقد ایدئولوژی یکدست‌ساز، سعی می‌کند جایگاه بیشتری به مطالبات روزمره زنان بدهد.

زمانی که سیاست از حالت ایدئولوژیک به سیاست روزمره تغییر شکل می‌دهد، مطالبات زنان سطوح دیگری پیدا می‌کند. همان‌گونه که در اندیشه سیاسی با گذر از شریعتی به کالپی و صادقی، روایت‌های فردگرایانه، لذت‌گرایانه، زن‌محور، و زندگی برجسته شد، در مطالبات زنان نیز چنین تحولی روی داده است. مطالبات دهه هشتاد و نود زنان در ایران، زندگی عادی همانند حضور در ورزشگاه، ابراز علنی شادی، انتخاب لباس و پوشش به علاوه حق برابری با مردان در همه ارکان زندگی فردی و اجتماعی است؛ مطالباتی که با عنوان لمپنیسم و سخیف در روایت ایدئولوژیک کنار گذاشته می‌شد، در روایت زندگی روزمره به مرکز توجه آمده است و به خلق تحولات سیاسی و اجتماعی می‌پردازد.

در نقد این گذار می‌توان گفت، هم قدرت به مثابه ایدئولوژی و هم قدرت به مثابه زندگی روزمره در مورد مطالبات زنان، کاستی‌هایی دارند و مسائلی ایجاد کرده‌اند که گاهی نه تنها اهداف جنبش عملیاتی نشده است، بلکه تأثیر منفی‌ای نیز داشته‌اند. در قدرت به مثابه ایدئولوژی، همه رویدادها، ابعادی ایدئولوژیک پیدا می‌کنند؛ به این معنا که همه روایت‌ها با شک و تردید نگریسته می‌شوند، بازیگران سیاه و سفید برچسب زده می‌شوند، و راهکار در انقلاب تعریف می‌شود. در شکل سیاست به مثابه زندگی روزمره نیز قدرت در همه جا دیده می‌شود و متفکران، همان تئوری‌های مارکسیستی را در روایت‌های پسامدرن و پساساختارگرا می‌گنجانند که ویژگی مشترک آن‌ها، ضدیت با دولت، حکومت، سیاست‌گذاری رسمی، و سنت در جامعه است. در این نوع قرائت، با اینکه از موج فمینیسم ایدئولوژیک عدالت‌خواه فاصله گرفته شده است، اما همچنان سیاست در خیابان، قرائت انقلابی را دنبال می‌کند. اما فاصله گرفتن از سیاست‌ورزی و کشاندن منازعات به سطح خیابان ممکن است منجر به سیاستی آنتاگونیستی شود که سرانجام به هرج و مرج یا ناامیدی نسلی منتهی خواهد شد. رویکرد روزمره همچنین، در معرض این مخاطره است که از تصویر کلی ساختار، فرهنگ، و مسیر حرکت جامعه غافل شود.*

منابع

- ابوت، پانلا؛ والاس، کالر (۱۳۸۰). جامعه‌شناسی زنان. ترجمه منیژه نجم‌عراقی. تهران: نشر نی.
- جلانی‌پور، حمیدرضا (۱۳۸۵). چهار ارزیابی جامعه‌شناختی از موقعیت زنان ایران (۱۳۸۴-۱۳۷۶). فصلنامه علمی-پژوهشی رفاه اجتماعی، شماره ۲۱.
- جنکینز، ریچارد (۱۳۸۱). هویت اجتماعی. ترجمه تورج یاراحمدی. تهران: نشر شیرازه، چاپ اول.
- چمنی‌مقدم، مصطفی؛ سلیم، محمدنبی؛ حسنی، میرزامحمد (۱۳۹۹). بررسی تطبیقی ملی‌گرایی و جنبش زنان در ایران و مصر (۱۳۴۲-۱۲۸۵). پژوهشنامه علوم سیاسی، (۳) ۱۵، ۴۷-۷.
- حایک، مریم؛ آقاحسینی، علیرضا؛ علی‌حسینی، علی (۱۴۰۰). تعارض میان هویت زنانه‌گفتمان‌های انقلاب اسلامی و نواندیشی دینی: مسئله یا جنبش؟ پژوهشنامه علوم سیاسی، (۴) ۶۴، ۱۱۴-۸۴.
- خالقی، احمد (۱۳۸۲). قدرت، دانش و زندگی روزمره. تهران: گام نو.
- دلاور، علی (۱۳۷۱). روش‌های تحقیق در روان‌شناسی و علوم تربیتی. چاپ سوم. تهران: انتشارات دانشگاه پیام نور.
- سرمدی، پرستو (۱۴۰۱). زنان و دولت پس از انقلاب. تهران: کویر.
- سمیعی‌اصفهان‌ی، علیرضا (۱۳۹۲). روش و نظریه فمینیستی در علم سیاست. پژوهشنامه علوم سیاسی، (۴) ۸، ۲۱۰-۱۸۳.
- سنجایی، علیرضا (۱۳۹۰). روش‌شناسی در علم سیاست و روابط بین‌الملل. تهران: نشر قومس.
- صادقی‌گیوی، فاطمه (۱۳۹۲). جنسیت در آرای اخلاقی؛ از قرن سوم پیش از اسلام تا قرن چهارم هجری. تهران: نگاه معاصر.
- صادقی‌گیوی، فاطمه (۱۴۰۱). زنان حقوق خود را می‌خواهند. روزنامه اعتماد، شماره ۵۳۳۲، ۲ آبان ۱۴۰۱، در دسترس در:
- <https://www.etemadnewspaper.ir/fa/main/detail/192291>.
- صادقی، فاطمه (۱۴۰۲). رنسانس فرهنگی زنان. روزنامه اعتماد، ۹ اسفند ۱۴۰۱، شماره ۵۴۳۷، در دسترس در:
- <https://www.magiran.com/article/4390821>
- طالقانی، سید محمود (۱۳۵۹). حجاب و شخصیت زن. تهران: انتشارات حوزه جهاد سازندگی.
- علی‌بابایی، داوود (۱۳۸۲). بیست و پنج سال در ایران چه گذشت؟ (از بازرگان تا خاتمی). جلد اول (از ۱۹ دی ۱۳۵۶ تا ۱۵ بهمن ۱۳۵۸). تهران: امید فردا.
- فدرستون، مایک (۱۳۸۱). زندگی قهرمانی و زندگی روزمره. ترجمه هاله لاجوردی. فصلنامه ارغنون، شماره ۱۶.
- کاظمی، عباس (۱۳۸۴). پروبلماتیک زندگی روزمره در مطالعات فرهنگی و نسبت آن با جامعه ایران. مطالعات فرهنگی و ارتباطات، جلد ۱، شماره ۴، ۱۴۹-۱۲۳.
- کاظمی، عباس (۱۳۹۵). امر روزمره در جامعه پسانقلابی. تهران: فرهنگ جاوید.
- کاظمی، عباس (۱۴۰۱). جابه‌جایی‌های عظیم فرهنگی-اجتماعی و جنبش زندگی روزمره در ایران. مجله چشم‌انداز ایران، شماره ۱۳۶، آبان و آذر ۱۴۰۱.

- کلنگ، استوارت (۱۳۷۹). چارچوب‌های قدرت. ترجمه مصطفی یونسی. تهران: انتشارات مطالعات راهبردی.
- لمونت، کریستوفر (۱۳۹۷). روش‌های پژوهش در روابط بین‌الملل. قم: دانشگاه مفید.
- لوید، ژنویو (۱۳۹۸). عقل مذکر؛ مردانگی و زنانگی در فلسفه غرب. ترجمه محبوبه مهاجر، تهران: نشر نی.
- مارابی، مهری؛ علی‌پوریانی، طهماسب؛ بهرامی، روح‌الله (۱۴۰۱). تحولات سیاسی و اجتماعی پس از انقلاب اسلامی و بازتاب آن بر وضعیت زنان ایرانی در عرصه هنر. پژوهشنامه علوم سیاسی، ۲۰۷-۲۵۲، ۶۹(۱).
- متین، افشین (۱۴۰۱). هم شرقی و هم غربی. ترجمه حسن فشارکی. تهران: نشر شیرازه.
- مشیرزاده، حمیرا (۱۳۸۱). از جنبش تا نظریه اجتماعی: تاریخ دو قرن فمینیسم. تهران: نشر و پژوهش شیرازه.
- مناشری، دیوید (۱۴۰۰). نظام آموزشی و ساختن ایران مدرن. ترجمه محمدحسین بادامچی. تهران: نشر سینا.
- میلر، پیت (۱۳۸۲). سوژه، استیلا و قدرت. ترجمه نیکو سرخوش و افشین جهاننیده. تهران: نشر نی.
- نبوی، نگین (۱۴۰۱). روشنفکران و دولت در ایران. ترجمه حسن فشارکی. تهران: نشر شیرازه.
- هریس، کوان (۱۴۰۲). انقلاب اجتماعی، سیاست و دولت رفاه در ایران. ترجمه محمدرضا فدائی. تهران: نشر شیرازه.
- ولف، ژانت (۱۳۸۰). زنان و ادبیات مدرنیته، زنان پرسه‌زن نامرئی، مدرنیته و مدرنیسم. مجموعه مقالاتی در سیاست، فرهنگ و نظریه اجتماعی. چاپ دوم. تهران: انتشارات نقش جهان.
- ولی‌نژاد، عبدالله؛ خلیلی اردکانی، محمدعلی؛ عظیمی دولت‌آبادی، امیر (۱۴۰۱). تبیینی سیاسی-تاریخی از تحولات پوششی زنان در ایران معاصر. پژوهشنامه علوم سیاسی، ۶۹(۱)، ۲۸۸-۲۵۳.
- یوسف مدد، صدیقه (۱۳۹۹). تکوین هویت زن مسلمان در گذار انقلابی. تهران: نگاه معاصر.

Arjmand, Reza (2017). *Public Urban Space, Gender and Segregation, Women only Urban Parks in Iran*. London: Routledge.

Axworthy, Micheal (2013). *Revolutionary Iran*. London: Oxford University Press.

Butler, J (1993). *Bodies That Matter: On the Discursive Limits of Sex*. Routledge: London.

Chaney, D (2002). *Cultural Change and Everyday Life*. Palgrave: U.S.

De Certeau, M. (1997). *Practice of Everyday Life*. Translated by Steven Rendall, Berkeley, Los Angeles. London: University of California Press.

Highmore, B. (2002). *Everyday Life and Cultural Theory*. London and New York: Routledge.

Hobbes, T. (2010). *Leviathan or the Matter, forme and Power of a*

- Commonwealth Ecclesiastical and Civil*. Yale University Press.
- Kashani, Firoozeh (2011). *Conceiving Citizens: Women and the Politics of Motherhood in Iran*. London: Oxford University Press.
- Moghissi, H. (1994). *Populism and Feminism in Iran*. London: Macmillan Press LTD.
- Moran, J. (2005). *Reading the Everyday*. London and NewYork: Routledge.
- Nashat, G. (1980). Women in the Islamic Republic of Iran. *Iranian Studies*, 13(1-4), 165-194.
- Sadeghi, F. (2010). *Bypassing Islamism and Feminism Women's Resistance and Rebellion in Post-revolutionary Iran*. Netherland: University of Amesterdom. Remm 28. 209-228.
- Sadeghi, H. (2007). *Women and Politics in Iran, Veiling, Unveiling, and Reveiling*. London: Cambridge University Press.
- Saikal, A. (2019). *Iran Rising*. USA: Princeton University Press.
- Shahrokhi, N. (2020). Women in Place, The Politics of Gender Segregation in Iran. University of California. Okland: California.
- Sprague, J and Kobrytowicz, D. (1999). *Feminist Epistemology in Handbook of the Sociology of Gender*, Eds. Chafetz, J., NewYork: Kluwer Acadmic/Plenum Publishers.
- Tamadonfar, M. (2015). *Islamic Law and Governance in Contemporary Iran*. London: Lexington books.
- Vakili, S. (2011). *Women and Politics in the Islamic Republic of Iran, Action and Reaction*. London: Continuum.